

Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ
ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ
ΤΟΥ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ
ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ

Συνέχειες και ασυνέχειες

Eleftherios Venizelos

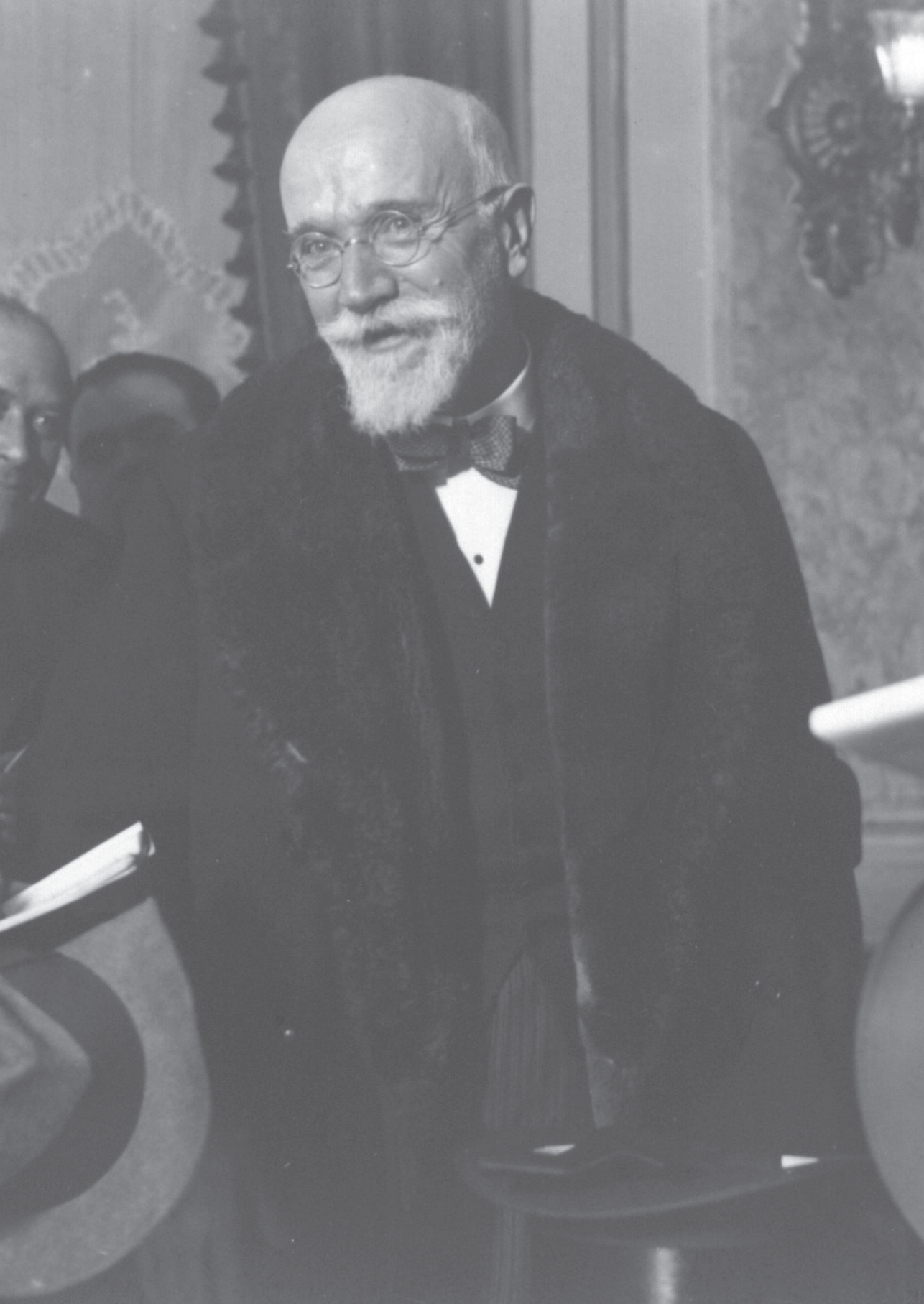
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΚΑΙ ΜΕΛΕΤΩΝ
«ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ Κ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ»
ΑΘΗΝΑ

ΜΟΥΣΕΙΟ ΜΠΕΝΙΖΕΛΟΥ

Η ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΗ ΠΡΩΤΟΤΥΠΙΑ ΤΟΥ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ

Ἡ ΔΗ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΡΩΤΗ, ΠΟΛΥ ΠΡΩΙΜΗ εμφάνιση του μέσου στην Ελλάδα, η φωτογραφία έμελλε να παίξει σημαντικό ρόλο στον δημόσιο βίο της χώρας, όπως και στη διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας. Όσοι ανήκαν, ή φιλοδοξούσαν να ανήκουν, στην άρχουσα πολιτική και κοινωνική τάξη, αντιλήφθηκαν νωρίς τη σημασία που θα μπορούσε να έχει το φωτογραφικό τους πορτραίτο. Για τα μέλη της καινούριας αυτής τάξης, της στρατιωτικής, πολιτικής και εμπορικής ελίτ του νεότευκτου Βασιλείου της Ελλάδος, η απαθανάτισή τους από τον φωτογραφικό φακό αποτελούσε συγχρόνως χρέος και τελετουργία. Πάνω απ' όλα, το φωτογραφικό πορτραίτο είχε ως αποστολή την προβολή της ισχύος και του κύρους του εικονιζόμενου. Η απόκτηση επίσημου φωτογραφικού πορτραίτου και η εν συνεχεία διανομή του σε περιορισμένο αλλά στοχευμένο κύκλο, συνιστούσαν ουσιαστικά κίνηση στην πολιτική και την κοινωνική σκακιέρα: συγχρόνως διακήρυξη φιλοδοξιών και προσεκτικά μελετημένη προσωπική προβολή. Αρχικά, ο εικονικός κώδικας επέβαλλε άμεση αναφορά στην ηρωική αφήγηση του απελευθερωτικού αγώνα: ενδυμασία δηλαδή και οπλισμός χαρακτηριστικά οπλαρχηγού ή προύχοντα του 1821 (εικ. 1), στα οποία έρχονται να προστεθούν τα παράσημα και οι κορδέλες του οθωνικού κράτους.

Το παράδειγμα έδωσαν τα ίδια τα Ανάκτορα, αρχής γενομένης από τον Όθωνα που συχνά απεικονίζεται σε φωτογραφίες και πίνακες ενδεδυμένος ήρωας του 1821. Παράλληλα, η βασίλισσα θέσπισε την παραλλαγή εκείνη της παραδοσιακής φορεσιάς της Ναυπάκτου που τελικά πήρε το όνομά της, για να γίνει γνωστή ως «Αμαλία». Οι άνδρες όμως της καινούριας δυναστείας που ίδρυσε ο Γεώργιος-Γουλιέλμος Γκλύξμπουργκ το 1863 προτίμησαν να εγκαταλείψουν

* φωτογράφος / ιστορικός της φωτογραφίας

1. Στρατηγός Χριστόδουλος Χατζηπέτρος, γύρω στο 1855

φωτ. Φίλιππος Μαργαρίτης
Μουσείο Μπενάκη - Φωτογραφικά Αρχεία

2. Γεώργιος Σταύρου, Διοικητής της Τραπέζης της Ελλάδος, γύρω στο 1860

φωτ. Maujean
Μουσείο Μπενάκη - Φωτογραφικά Αρχεία

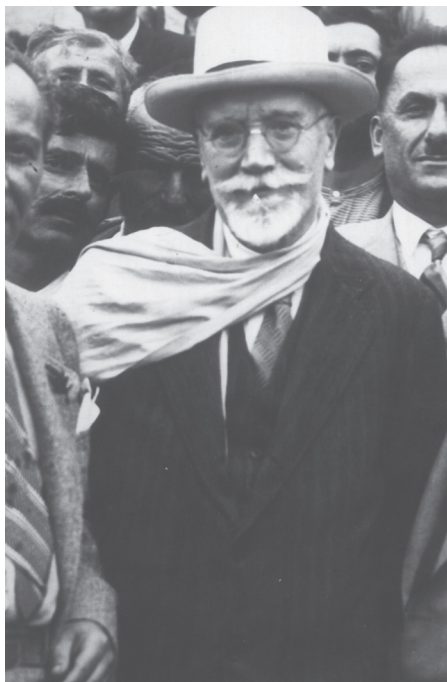
την τακτική της πολιτισμικής παρενδυσίας, και έξω από το στράτευμα, η φουστανέλα επιβιώνει πια φωτογραφικά μόνο ως παιδική αμφίεση. Σημασία τώρα αποκτούσαν ο εξευρωπαϊσμός και η ενδυματολογική τουλάχιστον αφομοίωση με την ευρωπαϊκή άρχουσα τάξη (εικ. 2).

Οι Έλληνες πολιτικοί του δεύτερου μισού του 19ου αιώνα και του πρώτου μισού του 20ού έκαναν με τη σειρά τους χρήση του φωτογραφικού μέσου, αποσκοπώντας στη διάδοση της μορφής τους στους ψηφοφόρους και το ευρύτερο κοινό. Πίστευαν όμως ότι στη σχέση τους αυτή με το κοινό έπρεπε οπωσδήποτε να τηρούν μια ορισμένη σοβαρότητα και επισημότητα, με αναπόφευκτο βέβαια αποτέλεσμα την αποστασιοποίηση. Είναι επίσης χαρακτηριστικός ο εξαιρετικά μικρός συνολικά αριθμός λήψεων που εντοπίζονται σήμερα στα ιστορικά αρχεία, ακόμα και στην περίπτωση πολιτικών όπως ο Χαρίλαος Τρικούπης, ο οποίος κυριάρχησε για τόσο μεγάλο χρονικό διάστημα στην πολιτική σκηνή του τόπου. Έως το 1890 περίπου, το φαινόμενο αυτό εξηγείται από τους τεχνι-

κούς περιορισμούς της φωτογραφίας, όχι όμως και αργότερα. Παρατηρούμε επίσης πως ακόμα και σε βάθος χρόνου, οι στάσεις, εκφράσεις και πόζες ελάχιστα αλλάζουν, ως επιβεβαίωση του ισχυρισμού ότι ο φωτογραφικός φακός ήταν η μηχανή που σταματούσε τον χρόνο. Τέλος, είναι γεγονός ότι πέρα από τα επίσημα εκείνα πορτραίτα που θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε «εγκεκριμένα», έχουμε ελάχιστες φωτογραφίες πολιτικών της εποχής που να προδίδουν κάτι από τον άνθρωπο πίσω από το δημόσιο προσωπείο. Ανάμεσα στις λίγες εξαιρέσεις που φυλάσσονται στην πλούσια συλλογή του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου (ΕΛΙΑ), συναντάμε την εικόνα ενός ξεκούμπωτου, φανερά καταβεβλημένου Θεοδώρου Πάγκαλου, όπως και ένα στιγμιότυπο του Παναγή Τσαλδάρη εν μέσω ζωής συζήτησης σε καφενείο.

Ο πρώτος Έλληνας πολιτικός που εμπέδωσε πλήρως την επικοινωνιακή δύναμη της φωτογραφικής εικόνας ήταν αδιαμφισβήτητα ο Ελευθέριος Βενιζέλος (εικ. 3). Ο Βενιζέλος φαίνεται να αντιλαμβάνεται νωρίς την εξαιρετική σημασία που μπορεί να παίξει η φωτογραφική εικόνα στην προβολή ενός πολιτικού ηγέτη και –μέσα από την προβολή αυτή– στη διάδοση μιας ιδεολογίας ή ενός πολιτικού προγράμματος. Το καταμαρτυρούν τόσο ο αξιοσημείωτος όγκος των σωζόμενων φωτογραφιών του, όσο και η καινοτόμος για την εποχή θεματική τους ποικιλία. Αυτό όμως που είναι πραγματικά εκπληκτικό, και που επιβεβαιώνει την προορατικότητα του Βενιζέλου, είναι το γεγονός ότι φαίνεται να αποτελεί πρωτοτυπία ακόμα και στη διεθνή πολιτική σκηνή.

Πράγματι, δύσκολα θα συναντήσουμε αλλού παραδείγματα πολιτικών ηγετών της εποχής εκείνης με αντίστοιχη συναίσθηση της δύναμης του φωτογραφικού μέσου (εικ. 4) αλλά και τη διάθεση να την εκμεταλλευθούν. Πολύ νωρίτερα, τη δεκαετία του 1860, τα ευρύτατα διαδεδομένα πορτραίτα του πρόεδρου

3. Ο Βενιζέλος με φίλους, πιθανώς στα Χανιά, αχρονολόγητη
Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών
«Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος»

4. Ο Βενιζέλος μιλάει από μπαλκόνι κατά τη διάρκεια προεκλογικής εκστρατείας, 1928

Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών
«Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος»

των ΗΠΑ, Abraham Lincoln (Αβραάμ Λίνκολν), κατέγραφαν καθαρά στο πρόσωπό του τον πόνο και την εξάντληση του φοβερού Εμφυλίου Πολέμου που κλήθηκε να διεξαγάγει. Αργότερα πάλι, κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, ο Winston Churchill (Ουίστον Τσώρτσιλ) επίσης θα εκμεταλλευτεί στο έπακρον το φωτογραφικό του είδωλο, στρατολογώντας το στον αγώνα κατά του Άξονα. Μόνο από τα μέσα του 20ού αιώνα και μετά γίνεται συνήθης τακτική η εντατική πολιτική εκμετάλλευσης της φωτογραφίας πολιτικών.

Ο Βενιζέλος φρόντισε βέβαια και αυτός για τη δημιουργία «επίσημων» πορτραίτων, απευθυνόμενος συχνά στους καλύτερους πορτραίτιστες της εποχής του – ακόμα όμως και στην

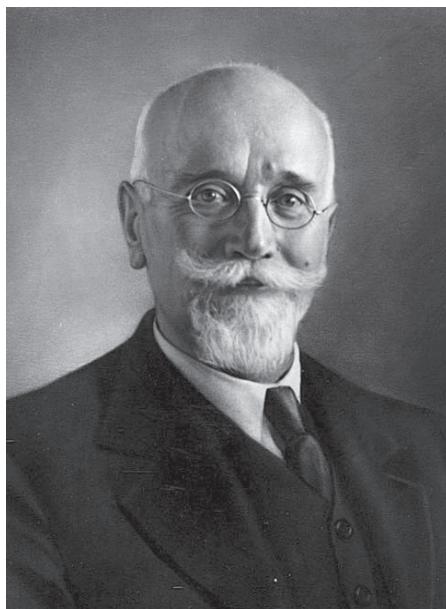
κατηγορία αυτή, αποφεύγει συστηματικά την πεπατημένη. Όταν συμμετέχει στην αναπόφευκτη σκηνοθεσία της παραδοσιακής φωτογράφισης, αντί για τη συνήθη στάση του πολιτευτή, όρθιος και αγέλαστος, επιλέγει σχεδόν πάντα στάση καθιστή, ενώ συνήθως απεικονίζεται απορροφημένος από την αγαπητή του απασχόληση, την ανάγνωση (εικ. 5). Στο πορτραίτο που του τράβηξε η Έλλη Σουγιουτζόγλου-Σεραϊδάρη βλέπουμε ξεκάθαρα, ούτε για πρώτη ούτε για τελευταία φορά, το σήμα κατατεθέν της βενιζελικής προσωπογραφίας: το περίφημο χαμόγελο, το γεμάτο χιούμορ και ανθρωπισμό, που τονίζουν και επεκτείνουν τα λευκά μουστάκια (εικ. 6).

Ο δημόσιος βίος και η πολιτική καριέρα του Βενιζέλου βρίσκονται όλο και πιο επίμονα στο σκόπευτρο της φωτογραφικής μηχανής, καθώς περνάει από το τοπικό στο εθνικό και εν συνεχεία, πολύ γρήγορα, στο διεθνές προσκήνιο. Οι φωτογραφίες που τραβήχτηκαν αμέσως μετά τη δολοφονική απόπειρα στο Παρίσι, το 1920, αποτελούν και αυτές καινοτομία: η εικόνα του Βενιζέλου, ξαπλωμένου στο κρεβάτι αλλά εμφανώς ζωντανού, διανεμημένες με την υπογραφή του (εικ. 7), καθησυχάζουν φίλους και οπαδούς, αλλά και γνωστοποιούν στους εχθρούς του την αποτυχία του εγχειρήματος.

5. Επίσημο πορτραίτο του Βενιζέλου, αρχές δεκαετίας 1920

Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών
«Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος»

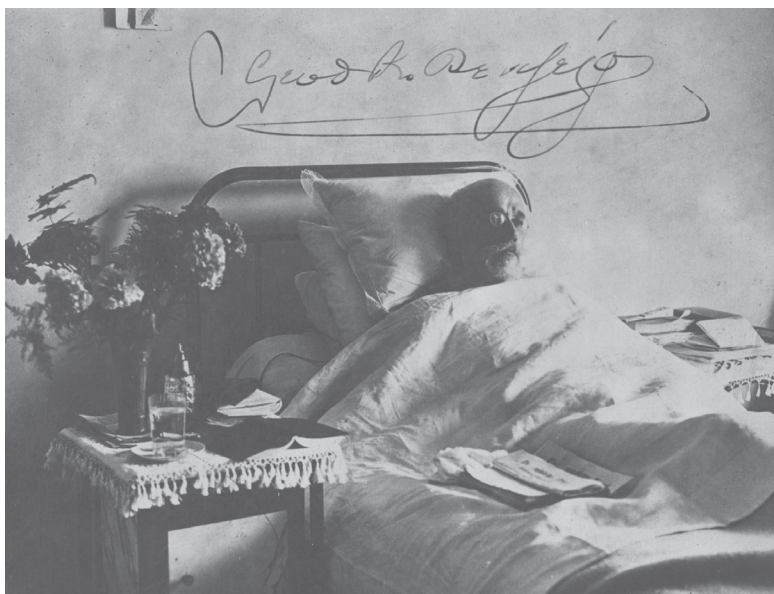

6. Πορτραίτο του Βενιζέλου, γύρω στο 1930

φωτ. Έλλη Σουγιουτζόγλου-Σεραϊδάρη,
Ιδιωτική συλλογή

Σταθερό χαρακτηριστικό των φωτογραφιών του Βενιζέλου είναι η ζωντάνια και ο αυθορμητισμός, ενώ γίνεται προφανές ότι οι επαγγελματίες φωτοδημοσιογράφοι, ενθουσιασμένοι από την καινούρια αυτή αντιμετώπισή τους, και επωφελούμενοι από τον σύγχρονο τεχνικό εξοπλισμό που επέτρεπε επιτέλους τη γρήγορη και άνευ προμελέτης φωτογράφιση, δεν έχαναν ευκαιρία να ανταποκριθούν.¹ Ο αυθορμητισμός του Βενιζέλου πουθενά δεν φαίνεται πιο καθαρά απ' ό,τι στις φωτογραφίες του με τον Τούρκο πρωθυπουργό İsmet İnönü (Ισμέτ Ινονού) (εικ. 8), κατά τη διάρκεια της επίσκεψης του δεύτερου στην Αθήνα το 1930. Στις εικόνες αυτές, ο ενθουσιώδης Βενιζέλος σχεδόν μοιάζει να απαγάγει τον αρκετά πιο συνεσταλμένο İnönü. Πρόκειται κυριολεκτικά για απεικόνιση της πολύ προσωπικής διπλωματίας του Βενιζέλου, η οποία, όπως συνέβη στην προκειμένη περίπτωση, κατέληγε συχνά σε επιτυχία. Εν γένει, η σχέση του Βενιζέλου με τους επαγγελματίες φωτογράφους και δημοσιογρά-

1. Οφείλει να σημειωθεί εδώ ότι δυστυχώς, η πατρότητα όλων σχεδόν των δημοσιογραφικών φωτογραφιών παραμένει άγνωστη, με εξαίρεση αυτών που αποδίδονται στον φωτοδημοσιογράφο Μανώλη Μεγαλοκονόμο –ο οποίος όμως συχνά πρακτόρευε και φωτογραφίες συναδέλφων του.

7. Ο Βενιζέλος κλινήρης, αμέσως μετά τη δολοφονική απόπειρα, Παρίσι 1920
Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος»

8. Ο Βενιζέλος με τον πρωθυπουργό της Τουρκίας İ. İnönü, Αθήνα 1930
Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών
«Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος»

9. Ο Βενιζέλος συνομιλεί με δημοσιογράφους, Αθήνα, αχρονολόγητη
φωτ. Μανώλης Μεγαλοκονόμος, Εθνικό Ίδρυμα
Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος»

φους (εικ. 9) πρέπει να ήταν τις περισσότερες φορές εξαιρετικά καλή, όπως φαίνεται καθαρά από πολλές φωτογραφίες στις οποίες συναναστρέφεται μαζί τους επί ίσοις όροις. Έμοιαζε πραγματικά να τον ευχαριστεί η συναναστροφή μαζί τους, συμπάθεια που συχνά του ανταπέδιδαν και αυτοί.

Άμεση μαρτυρία της μεγάλης σημασίας που απέδιδε στη φωτογραφία ο Βενιζέλος αποτελεί η προώθηση των σχέσεων του ελληνικού κράτους με την ελβετική φωτογραφική δυναστεία Boissonnas. Πρόκειται για την επίτευξη αυτού που η ιστορικός της φωτογραφίας Ειρήνη Μπουντούρη αποκαλεί «διπλωματία της εικόνας». Τη σχέση του Βενιζέλου με το εγχείρημα αυτό αναπτύσσει στην εξαντλητική της μελέτη *Henri-Paul Boissonnas – Μικρά Ασία 1921*: ο Frédéric Boissonnas,

επικαλούμενος την αποδεικτική δύναμη της φωτογραφικής εικόνας, που κέρδιζε την εμπιστοσύνη ενός ολοένα αυξανόμενου κοινού μέσα από την κυκλοφορία εβδομαδιαίων εντύπων, και διαβλέποντας τον καθοριστικό ρόλο που θα μπορούσε να διεκδικήσει η φωτογραφία για τα κρίσιμα εθνικά θέματα της Ελλάδας [...] εισηγείται πρώτος τη χρήση της φωτογραφίας για την προβολή των ελληνικών θέσεων.²

Γράφει η Μπουντούρη,

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος είναι εκείνος που το 1918, μετά τη λήξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, υιοθέτησε το προτεινόμενο από τον Fred Boissonnas πρόγραμμα, θέτοντας το ταλέντο και την επαγγελματική ευσυνειδησία του Ελβετού φωτογράφου στην υπηρεσία της Μεγάλης Ιδέας. [...] Στον πόλεμο αυτό των «προπαγανδιστικών μηχανισμών», και προκειμένου να υποστηρίξει με εικονογραφικό υλικό το Υπόμνημα για τις ελληνικές διεκδικήσεις που υπέβαλλε στην «Επιτροπή για τα Ελληνικά Ζητήματα», ο Ελευθέριος Βενιζέλος ήρθε σε επαφή με τον ελληνιστή Victor Bérard και του κοινοποίησε την επιθυμία του να ξεκινήσει μια «δυναμική προπαγάνδα» για τις περιοχές της Ηπείρου και της Μικράς Ασίας. Ο Bérard του υπέδειξε τον Boissonnas, το έργο του οποίου γνώριζε και θαύμαζε ο Βενιζέλος. Στις 18 Δεκεμβρίου 1918 «υπεγράφη ή προκαταρκτική συμφωνία μεταξύ του ύπουργού κ. Πολίτου και του έν Γενεύη μεγάλου φωτογραφικού οίκου του κ. Φρειδερίκου Βουασσονά προς όργάνωσιν έκ μέρους τούτου μεγάλης καλλιτεχνικής επιχειρήσεως, ής σκοπός θά είναι νά αναπαραστήση φωτογραφικώς και νά καταστήση γνωστάς τὰς καλλονὰς τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν ἀνά τὴν ὑφήλιον».³

2. Ει. Μπουντούρη, «Η Μικρά Ασία του Henri-Paul Boissonnas», στο: *Henri-Paul Boissonnas – Μικρά Ασία 1921* (Αθήνα [2003]), 35.

3. Μπουντούρη (σημ. 2), 36· Υπουργείο Εξωτερικών - Διπλωματικό και Ιστορικό Αρχείο, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1922, ειδικός φάκελος Boissonnas, φάκ. 98, υποφάκ. 4, αρ. πρωτ. 30053.

10. *La campagne de Macédoine 1916-1917* (Γενεύη 1920), κείμεν. F. Feyler, φωτ. Fr. Boissonnas.

Το πρώτο αποτέλεσμα ήταν η δημοσίευση μιας σειράς εικονογραφημένων γαλλόφωνων εκδόσεων, μεταξύ των οποίων οι *Smyrne, La Thrace, Constantinople, La campagne de Macédoine, 1916-17, L'hellénisme d'Asie Mineure* – εκδόσεις που συνέβαλλαν στη διάδοση και εδραίωση των ελληνικών θέσεων (εικ. 10). Η συμμετοχή του γιου του Frédéric, Henri-Paul Boissonnas, στη Μικρασιατική Εκστρατεία έφερε οπωσδήποτε θετικό αποτέλεσμα, αφού κατά τη συνολική διάρκεια της παραμονής του στη Μικρά Ασία (5 Ιουνίου - 25 Οκτωβρίου 1921) κατάφερε να διοχετεύσει τουλάχιστον 808 αρνητικά προς τη Γενεύη. Ακολουθούσαν η εμφάνιση και η εκτύπωση σε πολλαπλά αντί-

τυπα, που με τη σειρά τους προωθούνταν στο Γραφείο Τύπου του Υπουργείου Εξωτερικών και άλλους στρατιωτικούς και πολιτικούς παραλήπτες.

Σίγουρο είναι πως ο Βενιζέλος θεωρούσε την επιτηδευμένη αξιοποίηση της φωτογραφικής του εικόνας μέρος μιας ευρύτερης προβολής της προσωπικότητάς του ως χαρισματικού ηγέτη (εικ. 11). Όπως σωστά παρατηρεί ο Γιώργος Μαυρογορδάτος, «ο ίδιος ο Βενιζέλος είχε πλήρη επίγνωση της μεγαλοσύνης του (με αρκετή δόση αυταρέσκειας, αν όχι ναρκισσισμού) και καλλιέργησε από νωρίς συστηματικά τον μύθο του».⁴ Ειδικά κατά την περίοδο του Εθνικού Διχασμού, η ριζική αναντιστοιχία στην εικόνα των δύο πρωταγωνιστών ήταν οφθαλμοφανής, και σίγουρα όχι τυχαία: η αυστηρή και δύσκαμπτη, μονίμως αγέλαστη μορφή του Κωνσταντίνου ερχόταν σε απόλυτη αντιπαράθεση με τη θερμή και ανθρώπινη φωτογραφική απεικόνιση του Βενιζέλου. Εν τέλει, όπως διαφαίνεται από τη μελέτη δεκάδων φωτογραφιών των δύο αντιπάλων, η ψυχρή έκφραση και το αναμμένο τσιγάρο στο δεξί χέρι γίνονται το σήμα κατατεθέν του Κωνσταντίνου, όπως το χαμόγελο και τα γυαλιά με τους στρογγυλούς φακούς γίνονται του Βενιζέλου. Στον αντίποδα των απεικονίσεων του Κωνσταντίνου βρίσκεται η συγκινητική φωτογραφία του Βενιζέλου με τον βασιλιά Αλέξανδρο στο Παναθηναϊκό Στάδιο το 1920 (εικ. 12) –υπενθύμιση της διαφορετικής πορείας που θα έπαιρνε ίσως η ιστορία της Ελλάδας, αν είχε ζήσει ο Αλέξανδρος.

4. Γ. Θ. Μαυρογορδάτος, 1915: *Ο Εθνικός Διχασμός* (Αθήνα 2015), 166.

11. Βελιγράδι, 1928

Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος»

12. Ο Βενιζέλος με τον βασιλιά Αλέξανδρο στο Παναθηναϊκό Στάδιο, Αθήνα 1920

φωτ. Μανώλης Μεγαλοκονόμος, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος»

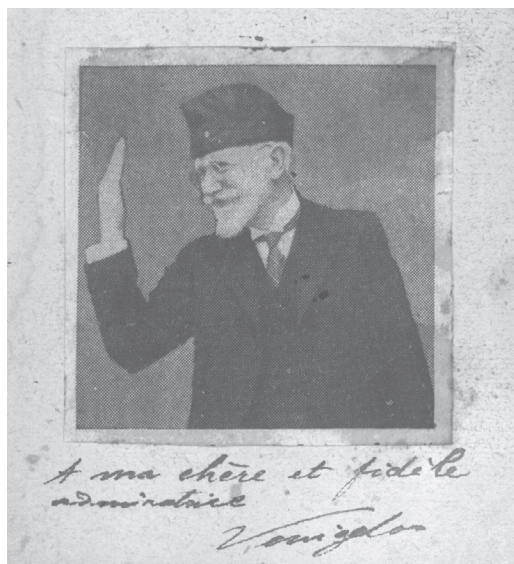

13. Ο Βενιζέλος με τη δεύτερη σύζυγό του Έλενα Σκυλίτση, Καλιφόρνια ΗΠΑ, Δεκέμβριος 1921

Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος»

Φωτογραφίες του ιδιωτικού βίου του Βενιζέλου και ενίοτε της οικογένειάς του, μάλλον θα πρέπει να χωριστούν σε δύο κατηγορίες: αυτές που ήταν ουσιαστικά προσωπικού χαρακτήρα και που αργότερα βρέθηκαν τοποθετημένες σε ιστορικά αρχεία· και εκείνες που τραβήχτηκαν για λόγους δημοσιότητας. Οι κατηγορίες αυτές, εν πάση περιπτώσει, δεν ήταν στεγανές. Παράδειγμα του πρώτου είδους είναι οι εικόνες του δεύτερου γάμου του στο Λονδίνο και οι φωτογραφίες με μέλη της οικογένειας, όπως ο αγαπητός του εγγονός, Λευτέρης. Οπωσδήποτε, σίγουρα μοναδική στα χρονικά της φωτογράφισης Ελλήνων πολιτικών της εποχής εκείνης είναι η φωτογραφία που τον δείχνει να κρατάει, με εμφανώς ικανοποιημένη έκφραση, τα ινία τροχήλατου οχήματος ζωσμένου με στρουθοκάμηλο (εικ. 13).

Ήδη από τον 19ο αιώνα, είχε εμπεδωθεί στον δημόσιο βίο η συνήθεια να προσφέρονται από προσωπικότητες επίσημα φωτογραφικά πορτραίτα εμπλουτισμένα με αφιέρωση σε θαυμαστές και οπαδούς τους. Σχεδόν πάντα επρόκειτο για προσεγμένες φωτογραφίες, σχολαστικά στημένες στους χώρους εργασίας κοσμικών φωτογράφων και για πολυτελείς εκτυπώσεις που αποσκοπούσαν στην επισφράγιση του κύρους του εικονιζόμενου αλλά και του παραλήπτη. Συνά παρατηρούμε, σε φωτογραφίες αστικών και μεγαλοαστικών εσωτερικών

14. Απόκομμα εφημερίδας ή περιοδικού επικολλημένο σε χαρτί, με ιδιόχειρη αφιέρωση, «Στην αγαπητή και πιστή μου θαυμάστρια, Βενιζέλος», αχρονολόγητη

Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών
«Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος»

χώρων της εποχής, να επιδεικνύονται με καμάρι καδραρισμένα φωτογραφικά πορτραίτα με ιδιόχειρη αφιέρωση –κυρίως αλλά όχι αποκλειστικά, μελών της βασιλικής οικογένειας. Την ίδια βέβαια τακτική ακολουθούσε και ο Βενιζέλος, κυρίως όταν επρόκειτο για επίσημες επαφές. Σε άλλες όμως περιστάσεις, μοιάζει να τον απασχολούν ελάχιστα η επισημότητα και η τυπικότητα των φωτογραφιών που αφιερώνει. Σε μια ακραία περίπτωση –άγνωστο πώς και γιατί– ανακαλύπτουμε θερμή αφιέρωση (εικ. 14) κάτω από φωτογραφία ψαλιδισμένη από κάποια εφημερίδα και επικολλημένη πρόχειρα σε χαρτόνι –ίσως γιατί έτσι του την έφερε η Γαλλίδα θαυμάστριά του.

Δικαιούμεθα να ρωτήσουμε σε ποιο βαθμό επηρέασε την πολιτική πραγματικότητα η φωτογένεια του Ελευθερίου Βενιζέλου και η πρωτοφανής όσο και ευρύτατη διάδοση της εικόνας του σε όλα τα στρώματα της ελληνικής κοινωνίας. Αυτονόητο είναι πως κανένας βασιλικός δεν θα άλλαξε ποτέ απόψεις υπό την επίδραση του βενιζελικού χαμόγελου –αλλά βέβαια, δεν ήταν αυτό το ζητούμενο (εικ. 15). Γνωρίζουμε, όπως αδιαμφισβήτητα γνώριζε και ο Βενιζέλος, πως στα δημοκρατικά καθεστώτα πολύ δύσκολα μπορεί κανείς να επηρεάσει, πόσο μάλλον να αλλάξει τις ιδέες του πυρήνα των δηλωμένων οπαδών μιας παράταξης, προπάντων σε εποχή φανατισμένων αντιπαραθέσεων· τότε, όπως και σήμερα, οι εκλογές συνήθως κερδίζονταν ή χάνονταν από το μικρό σχετικά ποσοστό αναποφάσιστων, ουδέτερων ή απλώς χλιαρών ψηφοφόρων. Είναι πιστεύω βέβαιο ότι το υποφώσκον μήνυμα των φωτογραφιών του Βενιζέλου

15. Ο Βενιζέλος επιστρέφει στην Αθήνα, 1928

φωτ. Μανώλης Μεγαλοκονόμος, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος»

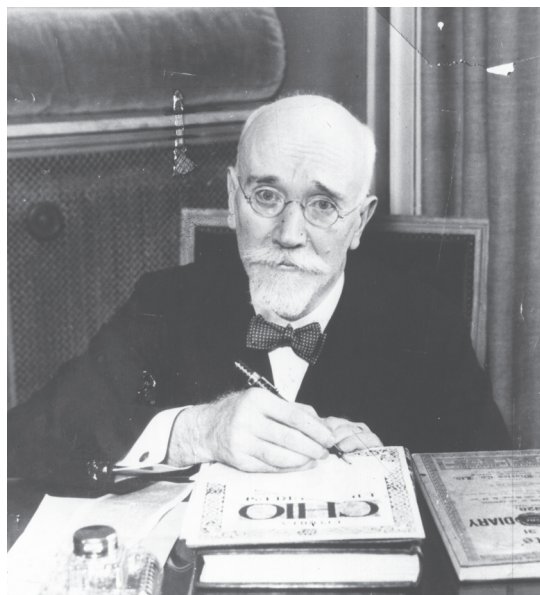
–δηλαδή η ανθρωπιά και η προσβασιμότητά που μαρτυρούσαν, σε αντιπαράθεση με την ψυχρότητα και την αποστασιοποίηση που απέπνεαν οι φωτογραφίες του Κωνσταντίνου– επηρέασε συνειδητά αλλά και υποσυνείδητα σε κάποιο βαθμό την τόσο κρίσιμη αυτή μερίδα των Ελλήνων ψηφοφόρων και της κοινής εν γένει γνώμης. Παράλληλα, οι φωτογραφίες αυτές έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην αντιμετώπιση του Βενιζέλου στο εξωτερικό, τόσο με τους κυβερνώντες όσο και με το κοινό.

Η φωτογραφία, το γνωρίζουμε, συχνά ψεύδεται. Οι φωτογραφίες, όμως (στον πληθυντικό), όταν πρόκειται για τη συστηματική φωτογραφική καταγραφή δημόσιου προσώπου, καταλήγουν τελικά να μεταγγίζουν μια αλήθεια για το πρόσωπο αυτό, ώστε μέσα από τη συνεχή επανάληψη να καθίσταται σχεδόν αδύνατη η απόκρυψη του πραγματικού χαρακτήρα του φωτογραφιζόμενου (εικ. 16). Αμφισβητεί κανείς ότι συνολικά, οι φωτογραφίες λ.χ. του Γιώργου Σεφέρη, του Einstein (Αϊνστάιν), του Μουσολίνι ή του Donald Trump (Ντόναλντ Τραμπ) μας δίνουν μια αρκετά αξιόπιστη εικόνα για το ποιόν του ανθρώπου; Εν τέλει, μοιάζει βέβαιο πως οι φωτογραφίες του Βενιζέλου αντικατοπτρίζουν με ακρίβεια ορισμένες τουλάχιστον πτυχές του πραγματικού του χαρακτήρα. Αν μπόρεσε να πλησιάσει και να γοητεύσει τους τρεις ισχυρότερους ηγέτες του κόσμου στη Διάσκεψη Ειρήνης, αν μπόρεσε να διεκδικήσει

κύρος και επίδραση πολύ πέρα απ' ό,τι του αναλογούσε ως αντιπρόσωπος της μικρής Ελλάδας, το όφειλε στον χαρακτήρα αυτόν και στην προσωπικότητά του. Ο Αμερικανός διπλωμάτης Henry Morgenthau (Χένρυ Μόργκενταου) δεν ήταν που έγραψε,

Είχα και εγώ συμπαθήσει αυτόν τον αξιαγάπητο άνθρωπο [τον Βενιζέλο], που η προσωπικότητά του συνδύαζε όλα τα στοιχεία που γοητεύουν και εντυπωσιάζουν. Πρόκειται για έναν από τους πιο ελκυστικούς ανθρώπους του κόσμου.⁵

Οι φωτογραφίες, καθώς φαίνεται, δεν λένε πάντα ψέματα, έστω και αν η αλήθεια είναι συνήθως υπερβολικά πολύπλοκη για να εκφραστεί μέσα από μια απλή φωτογραφία. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι ογδόντα χρόνια από τον θάνατό του, η εικόνα του Ελευθερίου Βενιζέλου παραμένει άμεσα αναγνωρίσιμη, ακόμα και από όσους τυχόν αγνοούν τα πάντα για την πολιτική και την εθνική του δράση. Θα ισχυριζόμουν, μάλιστα, ότι η εικόνα αυτή είναι μία από τις πολύ λίγες εικόνες ηγετών του 20ού αιώνα που ακόμα και σήμερα δεν χρήζει λεζάντας...

16. Η τελευταία φωτογραφία του Βενιζέλου, δύο μέρες πριν από τον θάνατό του, Παρίσι 1936

Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών
«Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος»

5. H. Morgenthau, *Η Αποστολή μου στην Αθήνα* (μτφρ. Α. Κασεσιάν, Αθήνα 1994), 145 [αγγ. έκδ. H. Morgenthau, *I Was Sent to Athens* (Νέα Υόρκη 1929)].

Πρακτικά συνεδρίου
Η πολιτική κληρονομιά του Ελευθερίου Βενιζέλου:
συνέχειες και ασυνέχειες
Αθήνα, 24-26 Νοεμβρίου 2016

Επιστημονική επιμέλεια

· Γιώργος Κουκουράκης, επιστημονικός συνεργάτης, Εθνικό Ίδρυμα
Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος»
· Τάσος Σακελλαρόπουλος, υπεύθυνος Ιστορικών Αρχείων,
Μουσείο Μπενάκη

Εκδοτική επιμέλεια - Επιμέλεια κειμένων

Άννα Καραπάνου, Τμήμα Εκδόσεων και Ερευνητικών
Προγραμμάτων, Ίδρυμα της Βουλής

Σελιδοποίηση - Παραγωγή

Εκδόσεις Ευρασία

© 2021 Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων
για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία
Βασ. Σοφίας 11, 106 71 Αθήνα · τηλ. 210 3735326 · fax 210 3735233
e-mail: foundation@parliament.gr · foundation.parliament.gr
ISBN 978-618-5154-56-1

© 2021 Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος»
Πλατεία Έλενας Βενιζέλου, 731 33 Χαλέπα, Χανιά
τηλ. 28210 56008, 28210 51555 · fax 28210 56009
e-mail: info@venizelos-foundation.gr · venizelos-foundation.gr
ISBN 978-960-9419-14-7

© 2021 Μουσείο Μπενάκη
Κουμπάρη 1, 106 74 Αθήνα
τηλ. 210 3671000 · benaki.org
ISBN 978-960-476-281-1

Περιεχόμενα

Κωνσταντίνος Αν. Τασούλας, Πρόλογος	xi
Γιώργος Κουκουράκης – Τάσος Σακελλαρόπουλος, Εισαγωγή	xvii

Εισαγωγικές ομιλίες

Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης <i>Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η ελληνική πολιτική σκέψη</i>	3
Νικόλαος Εμμ. Παπαδάκης <i>Ο διαχρονικός Ελευθέριος Βενιζέλος</i>	13

Βενιζελισμός και κομματικό σύστημα

Γιάννης Σκαλιδάκης <i>«Ακολουθώντας το παράδειγμα του άειμνήστου αρχηγού Έλευθερίου Βενιζέλου». Πολιτικός λόγος και στρατηγικές του χώρου των Φιλελευθέρων κατά τη διάρκεια της Κατοχής (1941-1944)</i>	25
Σωτήρης Ριζάς <i>Η εξέλιξη του βενιζελισμού στη μεταπολεμική Ελλάδα. Από το Κόμμα των Φιλελευθέρων στο Κέντρο</i>	39
Κατερίνα Δέδε <i>Η βενιζελική κληρονομιά στον πολιτικό λόγο της ΕΠΕΚ. Άρνηση και επίκληση</i>	57
Γιάννης Τζαννετάκος <i>Ο βενιζελισμός ως διακύβευση στον μεταπολεμικό πολιτικό βίο</i>	67
Γιώργος Κουκουράκης <i>Η διεκδίκηση της βενιζελικής κληρονομιάς στην «κοιτίδα των Φιλελευθέρων». Ενδοπαρταξιακός ανταγωνισμός στα μεταπολεμικά Χανιά</i>	79
Ευάνθη Χατζηβασιλείου <i>Ο Ελευθέριος Βενιζέλος ως πρότυπο: υψηλή στρατηγική και πολιτική κουλτούρα, 1944-1967</i>	103

Ελένη Πασχαλούδη	
<i>Η επίκληση του Βενιζέλου στον πολιτικό λόγο της Δεξιάς 1950-1967</i>	117

Εξωτερική πολιτική – Κύπρος

Κωνσταντίνα Ε. Μπότσιου	
<i>Η Ελλάδα ως βαλκανική και μεσογειακή δύναμη:</i> <i>η γεωπολιτική κληρονομιά του Ελευθερίου Βενιζέλου</i>	139
Αντώνης Κλάψης	
<i>Κυπριακό και ελληνική εξωτερική πολιτική, 1918-1959:</i> <i>η κληρονομιά του Ελευθερίου Βενιζέλου</i>	165
Πέτρος Παπαπολυβίου	
<i>Η πολιτική κληρονομιά του Ελευθερίου Βενιζέλου</i> <i>στην Κύπρο: απόπειρα επισκόπησης</i>	185

Θεσμοί και μεταρρυθμίσεις

Σπύρος Βλαχόπουλος	
<i>Η ενίσχυση της εκτελεστικής εξουσίας:</i> <i>από τον Ελευθέριο Βενιζέλο στη Γ΄ Ελληνική Δημοκρατία</i>	207
Μιχάλης Τσαπόγας	
<i>Κράτος δικαίου και εσωτερικός εχθρός από το 1929 στο 1963</i>	219
Αλέξανδρος Κεσσόπουλος	
<i>Η επιρροή του γερμανικού δικαίου της ανάγκης στη σκέψη</i> <i>του Βενιζέλου και το αποτύπωμά της στο Σύνταγμα του 1952</i>	229
Βασίλης Ν. Κολλάρος	
<i>Η πολιτική κληρονομιά του Ελευθερίου Βενιζέλου αναφορικά</i> <i>με το ζήτημα αντιμετώπισης των μειονοτήτων</i>	249
Ιωάννης Μ. Κονιδάρης	
<i>Συνέχειες και ασυνέχειες στις νομοθετικές παρεμβάσεις</i> <i>των κυβερνήσεων Βενιζέλου σε εκκλησιαστικά ζητήματα</i>	267
Αμαλία Κωτσάκη	
<i>Η στέγαση της Δικαιοσύνης στη μεταπολεμική Αθήνα:</i> <i>το βενιζελικό “κληροδότημα”</i>	279
Δημήτρης Παναγιωτόπουλος	
<i>Συνέχειες και ασυνέχειες στην αγροτική πολιτική</i> <i>κατά τη μετα-βενιζελική περίοδο</i>	301

Χάρης Ν. Μελετιάδης	
<i>Το ελληνικό σχολείο τον 20ό αιώνα:</i>	
<i>ο ρόλος του Βενιζέλου</i>	319
Γιώργης Πατρομανωλάκης	
<i>Η εκπαιδευτική/πολιτιστική πολιτική του Ελευθερίου Βενιζέλου</i>	
<i>ως συνέχεια της εθνικής πολιτικής του</i>	345
Προσλήψεις του Βενιζέλου στη μεταπολεμική Ελλάδα	
Χρήστος Τριανταφύλλου	
<i>Συλλογική μνήμη και πολιτικές χρήσεις του παρελθόντος:</i>	
<i>τα ετήσια μνημόσυνα του Ελευθερίου Βενιζέλου (1945-1967)</i>	357
Τάσος Σακελλαρόπουλος	
<i>Ελευθέριος Βενιζέλος: το πρόσωπο, η πολιτική και τα σύμβολα</i>	
<i>κατά την επέτειο των εκατό ετών από τη γέννησή του.</i>	
<i>Αφιέρωματα και ντοκιμαντέρ</i>	373
Γεωργία Αντωνοπούλου	
<i>Μνήμη Ελευθερίου Βενιζέλου:</i>	
<i>«Ο άνδριάς που λείπει»... από την Αθήνα του 1954</i>	391
Γιάννης Σταθάτος	
<i>Η φωτογραφική πρωτοτυπία του Ελευθερίου Βενιζέλου</i>	419
Σπύρος Ορνεράκης	
<i>Εικονογραφώντας την ιστορία:</i>	
<i>ένα κόμιξ για τον Ελευθέριο Βενιζέλο</i>	433
Δημήτρης Τζιόβας	
<i>Βενιζέλος και βενιζελισμός: ύφος και λογοτεχνική ιστορία</i>	441
Αγγέλα Καστρινάκη	
<i>Για τα μάτια του Βενιζέλου</i>	447
Μάρω Δούκα	
<i>Πώς τον κουβάλησα στους ώμους...</i>	457
Ευρετήριο κυρίων ονομάτων προσώπων	463